

سنگسر

سنگر نام یکی از بخشهای تابعه شهرستان سمنان میباشد و نیز نام قصبه‌ای است که مرکز این بخش است.

بخش سنگسر در ۱۸ کیلومتری شمال سمنان و جنوب سلسله جبال البرز در منطقه کوهستانی منسوب از سلسله جبال مذکور واقع شده. هوای آنجا تقریباً سردسیر، و آب آن از چشمه سارهای کوهستانی تأمین میشود. مختصات جغرافیائی آن: ۵۳ درجه و ۱۹ دقیقه طول و ۳۵ درجه و ۴۳ دقیقه عرض می باشد.

این بخش از ۶ آبادی بزرگ، سنگسر، شه‌میرزاد، ده‌صوفیان، درجزین طالب آباد، زیارت مشهور به امامزاده قاسم و ۶۳ مزرعه و چشمه‌سار تشکیل شده و جمعیت آن در حدود ۲۹۸۵۴ نفر است که از این تعداد جمعیت قصبه سنگسر را در حدود ۱۴ هزار نفر دانسته‌اند. ساختمانها و منازل این قصبه که بر روی کوه بنا شده در سراسیمه ارتفاعات منظره جالب توجهی دارد. یک خیابان با فلکه‌ای بنام خسروی دارد که از جنوب به شوسه سمنان و از شمال به شوسه شه‌میرزاد منتهی میگردد. مغازه‌های قصبه که در حدود ۲۰۰ باب است در طرفین فلکه و خیابان، و بیشتر در کوچه های قصبه است.

ادارات دولتی بخش از قبیل: بخش‌داری - شهرداری - شهربانی - ژاندارمری - دارائی - فرهنگ - بهداشتی-پست و تلگراف - و شعب بانکها در طرفین خیابان قصبه واقعند. از مؤسسات دیگر یک باب بیمارستان ۲۵ تختخوابی و کارخانه مولد برق میباشد و کار لوله‌کشی آب آشامیدنی آنجا نیز اخیراً پایان رسیده است.

در ارتباط این ناحیه با زاندران مقررست خط شوسه‌ای که از سمنان به سنگسر و شه‌میرزاد امتداد دارد از راه ده‌صوفیان، فولاد محله، دودانگه، کیاسرو، چهار دانگه، به ساری متصل شود و در حال حاضر مشغول تسطیح و راهسازی این جاده مهم میباشد. اگر کار ساختمان این راه پایان برسد دروضع اقتصادی سمنان بخصوص ناحیه سنگسر و شه‌میرزاد تأثیری قابل توجه خواهد بخشید.

قصبه تاریخی سنگسر از نظر جغرافیای تاریخی ایران و همچنین بررسی جوانب اجتماعی آن پیرامون طرز زندگی و فعالیتهای متنوع و پر جوش و خروش مردم پرکار و سلحشور و بی باک آنجا چه در اعصار گذشته و چه در حال حاضر دارای اهمیت خاص و در خور توجه و مطالعه و تحقیق است. و ما در این مقاله به اختصار در مورد آن به بحث میپردازیم:

جغرافیای تاریخی سنگسر

نام تاریخی سنگسر در کتبهای قدیم فارسی «سگر» یا «سگسار» آمده و از نظر موقعیت

جغرافیایی در ردیف شهرهای باستانی البرزکوه (سلسله جبال البرز) و مازندران ثبت شده و مردم آنجا را نیز سگساران نامیده‌اند.

در شاهنامه فردوسی از سنگسر مورد بحث که همان سگسر یا سگسار باشد زیاد نام برده شده و از رشادت و بی‌باکی سگساران که ساکنان شهر سگسر یا سگسار باشند سخن رفته است. از جمله پس از چنگ سیامک با دیوان دسام، هنگام وصف اعمال خود در مازندران به منوچهر راجع به شهر سگسار و جنگاوری مردم این شهر تاریخی چنین بیان مینماید :

برفتم در آن شهر دیوان نر	چهدیوان که شیران پر خاشخیر
که از تازی اسپان تکاور ترند	زگردان ایران دلاور ترند
سپاهی که سگسار خوانندشان	پلنگان جنگی گمانندشان
به شهر اندرون نعره برداشتند	وز آن پس همه شهر بگذاشتند

همچنین فردوسی در ضمن بیان واقعه برگشتن نوزادان آئین منوچهر و بر راه آوردن سام اورا به آن آئین چنین سروده :

بترسید بیداد گر شهریار	فرستاد نامه بسام سوار
به سگساره مازندران بودسام	نخست از جهان آفرین بردنام

مورخان عرب بعد از اسلام سنگسر را در کتابهای خود رأس الکلب ثبت کرده‌اند و این جمله ترجمه غلطی از نام سگسار است که در کتابهای آنان راه یافته و بهمین صورت نقل شده است. ظاهراً این اثر اولین مرتبه سنگسر را سنگسر خوانده و آنرا رأس الکلب نوشته است زیرا وی در ضمن تشریح فعالیت‌های اسفاریز شپرویه مینویسد : چون اسفار از ری بسمنان آمد محمد بن جعفر سمنانی اورا از فرود آمدن بازداشت و نیز از رفتن به قریه رأس الکلب (سنگسر) مانع شد. ولی جغرافیا نویسان بعد از اسلام در کتابهای خود از سنگسار نامی نبرده‌اند و علت آن هم روشن است زیرا این قصبه از شاهراه خراسان به ری که از شهر سمنان میگذرد به دور میباشد و چون در یک نقطه کوهستانی و صعب العبور واقع شده سیاحانی که از این جاده عبور نموده‌اند باین مکان راه نیافته و در نتیجه از آن بی‌خبر مانده‌اند.

احمد کسروی محقق دقیق ایرانی در کتاب شهرها و دیه‌های ایران درباره سنگسر چنین نگاشته : (نیز سنگسر نزدیکی سمنان را تازیکان «رأس الکلب» ترجمه کرده‌اند که از اینجا باید گفت در آغاز اسلام این نام را سکسریا «سکسر» بر زبان میرانده‌اند نه «سنگسر» و این آبادی نیز از نشیمنهای سکان بوده است و چون سنگسریان زبانی ویژه خودشان دارند اگر این زبان بازبان سپستان نزدیک باشد این یقین خواهد بود که اصل نام بدان‌سان که تازیکان ترجمه کرده‌اند «سکسر» بوده و سنگسر تحریف شده آن نام است.

بطور کلی جغرافیا نویسان محل رأس الکلب را در جاده سمنان به ری یک مرحله بعد از سمنان یعنی در محل لاسگرد یا سرخه فعلی تعیین نموده‌اند. یساقوت در معجم البلدان راجع به رأس الکلب چنین نوشته است :

«رأس الکلب نام قلعه ایست در قومس و در طرف راست مسافر نیشابور واقع شده، رأس الکلب دهی است به قومس (منتهی الارب) ولی در مورد سکونت قوم سک یا سکا در نواحی سمنان

- ۱ - سرزمینهای خلافت شرقی تألیف لستر نیج ترجمه عرفان صفحه ۵۳۲
- ۲ - احوال و آثار رودکی تألیف استاد فقید سعید نفیسی جلد اول صفحه ۴۱۳

تصویر هوایی سنجر

و سنگسر بنظر میرسد که گروهی از این قوم باین ناحیه مهاجرت نموده باشند زیرا کتزیاس مینوسد: سکاها از طرف گرگان به خراسان آمده‌اند بنا بر این موافق عقیده مورخین یونانی پارتی‌ها هم که دولت بزرگ و مقتدر اشکانی را در ایران تشکیل دادند (۲۵۰ قبل از میلاد) سکائی بوده‌اند و با در نظر گرفتن متصرفات اولیه اشکانیان که پایتخت آنها شهر صد دروازه (هکاتم پیلس) در آخرین نقطه مرز غربی مستملکات آنان قرار داشته و شهر سمنان آخرین شهر سرحدی مغرب متصرفات دولت پارت قبل از پیشروی بسوی مغرب در تواریخ ثبت شده است. اطلاق رأس‌الکلب به سرحد غربی سمنان یعنی لاسگرد یا سرخه طبیعی و درست بنظر میرسد. ملك الشمرای بهار در تأیید این منظور که اشکانیان سکائی بوده‌اند در تألیف پرارزش سبک‌شناسی^۱ پیرامون زبان پهلوی و سرزمین سکه‌ها اینطور نوشته است:

«زبان پهلوی را فارسی میانه نام نهاده‌اند و منسوبست به «پرتوه» نام قبیله بزرگی یا سرزمین وسیعی که مسکن قبیله پرتوه بوده و آن سرزمین خراسان امروزیست که ازمشرق به صحرای اتک (دشت خاوران قدیم) و ازشمال به خوارزم و گرگان و ازمغرب به قومس (سمنان و دامغان و شاهرود حالیه) و ازنیمروز به سند و زایل می پیوسته و مردم آن سرزمین از ایرانیان (سکه) بوده‌اند که پس از مرگ اسکندر یونانیان را از ایران رانده دولتی بزرگ و پهناور تشکیل دادند و ما آنرا اشکانیان گوئیم و کلمه پهلوی و پهلوان که به معنی شجاع است از این قوم دلیر که غالب داستانهای افسانه قدیم شاهنامه ظاهراً از کارنامه‌های ایشان باشد باقیمانده است.»

باین بیان جایگاه قوم سکه (سکا) ازمسئ مغرب ازمسئان و سنگسر شروع میشده و در خراسان و سیستان نیز جایگاههای مخصوصی داشته‌اند. و این موضوع نیز حتمی است وقتیکه اقوام آریائی باین سرزمین راه یافتند سکه‌ها را عقب رانده و افراد آن طایفه به کوهستانها پناهنده شده‌اند و نقاط مستحکم و صعب‌العبوری برای ادامه زندگی خود انتخاب کرده‌اند و با در نظر گرفتن موقعیت محل یکی از نقاط انتخابی مورد بحث سنگسر میباشد. سنگسر یا سنگسر در جریان فعالیتهای آل قارن و همچنین فرقه اسماعیلیه نقش مهم داشته است و قلعه‌های مستحکم حوالی این قصبه که همه آنها بر روی کوههای بلند و غیر قابل تسخیر بنا شده و شاهد زنده‌ای بر این مدعاست. رشادت فوج سنگسریها در جنگ نادرشاه افشار با محمود افغان در مهماندوست دامغان در تاریخ معروف است. مردم بی‌باک و سلحشور سنگسر در کوم پیمائی و انجام فعالیتهای سنگین زندگی و وزیدگی خاصی دارند بهمین جهت بیشتر اهالی آنجا به گله‌داری و چوپداری که لازمه آن راه پیمائی پرمشقت و مهاجرت از بیلاق به قشلاق و پاسداری و صحراگردی شبانه روزی میباشد اشتیاق فراوانی دارند.

اوضاع اقتصادی سنگسر

وضع اقتصادی مردم سنگسر بعلت گله‌داری و تربیت گوسفندهای متعدد و استفاده از شیر آنها و تهیه انواع لبنیات، نسبتاً خوب میباشد اصولاً همانظوری که گفته شد دامپروری یکی از مشاغل عمده سنگسریهاست.

زمستان گله‌های گوسفند آنان بوسیله چوپانها در حاشیه شمالی دشت کویر مرکزی ایران و نقاط علف چردهستانهای طرود، بیارجمند، خارطوران، شاهرود، و بلوک درونه کاشمر

نگاهداری شده ، اواخر فروردین هر سال بطرف ییلاق حرکت نموده و در حین عبور از سنگسر صاحبان گله باعائله خود بمراعت و چشمه سارهای سبز و خرم و دامنه های پر علف سلسله جبال البرز از حدود شمال خاوری سنگسر تا شمال فیروز کوه و لواسانات پیش رفته پس از تعلیف و برداشت محصول دامی اوایل مهرماه بطرف قشلاق مراجعت مینماید . و صاحبان گله در سنگسر توقف نموده و گله ها با چوپانها بناحی مذکور قشلاقی میروند . این عمل از روز گاران پیش معمول بوده و هر سال تکرار میشود . در نتیجه این آمد و شد و مبارزه با طبیعت و استفاده از هوای لطیف سلسله کوه های البرز مردان آنها درزیده و قوی میباشند و در کارهای خود کوشا و ساعی هستند .

گوسفندهای سنگسری از حیث پروراری در نواحی سمنان و مازندران و تهران بی نظیر است . در حال حاضر گوشت و لبنیات مورد نیاز مردم شهرستان سمنان و قسمت عمده گوشت مورد مصرف پایتخت بوسیله سنگسریها تأمین میشود .

اهالی سنگسر در استفاده از شیر گوسفند استادی و مهارت خاصی دارند . انواع لبنیات مرغوب و منحصر به خود از آن تهیه مینمایند که در جاهای دیگر ایران کمتر دیده شده است .

صنایع دستی سنگسر

چون اهالی سنگسر بیشتر با گوسفند سروکار دارند بالطبع با استفاده از پشم فراوانی که در دست رس آنهاست صنایع دستی در بین زنان آنها رواج به سزائی دارد . صنایع دستی زنان سنگسری بافتن انواع پارچه های پشمی از قبیل «برک - شال (مورد مصرف لباس مردان) چادر شب (مورد مصرف لباس زنان) پلاس برای فرش منازل و غیره - پارچه و دستمال های سفید نخ و پشمی بزرگ و کوچک و حاشیه دار است . از پارچه های پشمی سنگسری ، برک و شال مردان و پارچه های چادر شبی و چادری چهارخانه بسیار مرغوب و معروف میباشد .^۱

زبان سنگسری

زبان مردم سنگسر زبانی مخصوص میباشد و با زبان سمنانی و شه میرزادی و سرخای و لاسگردی که از آبادیهای مهم شهرستان سمنان محسوب میشوند نزدیکی و شباهت خاصی دارد و در حقیقت پنج زبان مذکور از یک ریشه است ، درباره زبان و لهجه مردم این سامان تحقیقات قابل توجه و ارزنده ای از طرف مستشرقین و دانشمندان و محققان ایرانی بعمل آمده و کتابها و رساله های متعددی در این باره نوشته شده است که در بین آنها رساله معروف کریستن سن دانمارکی به زبان فرانسوی و کتاب فرهنگ سمنانی «سنگسری» شه میرزادی سرخای و لاسگردی تألیف دکتر منوچهر ستوده استاد دانشگاه تهران و تحقیقات نگارنده در تاریخ سمنان و تاریخ قومس در درجه اول اهمیت قرار دارند .